

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה ח: סוף זמן קריאת שמע של ערבית (1)

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ח: סוף זמן קריאת שמע של ערבית (1)

רקע¹

סוגייתנו עוסקת בסוף זמן קריאת שמע של ערבית, ויש לה שני חלקים: חלקה הראשון עוסק בברייתא של רבי שמעון בר יוחאי המתיר לקרוא אחר עמוד השחר, וחלקה השני עוסק בדברי רבן גמליאל המתיר לקרוא עד עמוד השחר. אנו נחרוג מסדר הגמ', ונלמד לפי סדר הזמנים. לפיכך נקדים את הדיון בשיטת רבן גמליאל [קריאה עד עלות השחר] לדיון בשיטת רבי שמעון בר יוחאי [קריאה עד הנץ החמה]. כדי לשמור על רצף הגמ' מומלץ ללמוד תחילה את כל הגמ', ואחר כך להתעמק בלימוד כל חלק עם המקורות הנוגעים לו.

מקורות

א. גמ' ח: ט: "רבן גמליאל אומר וכו'... ואתה הסבות את לבם אחורנית"

ב. רי"ף א: ב. "אמר רב יהודה... על דברי חכמים חייב מיתה"

תלמידי רבינו יונה א. ד"ה וחכמים, ויש, ואיפסיקא ["... דבהא ליכא מאן דפליג עליה"]

רא"ש סי' ט, "... עד שיקרא ויתפלל שלא יחטפנו שינה"

רמב"ם הל' קריאת שמע פ"א ה"ט

ג. שו"ע סי' רלה סע' ג, ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

עד סוף האשמורה הראשונה דברי רבי אליעזר, וחכמים אומרים: עד חצות, רבן

גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר. [משנה ב.]

¹ דילגנו על דפים ד: ח: מכיון שהם עוסקים בעיקר באגדות. בין האגדות משתרבות גם הלכות, אך הלכות אלו אינן עוסקות במצות קריאת שמע. בהלכות שאינן קשורות למסכת ברכות לא נעסוק כלל, ובהלכות הקשורות למסכת ברכות נעסוק במקום הראוי לכך.

ההלכות הקשורות למסכת ברכות הן:

אמירת "אשרי" [ד:] - דין זה ישולב בדיון על פסוקי דומרא, סוגיה קיב עמ' 513.

קריאת שמע על המיטה [ד:] - בדין זה נעסוק בח"ב סוגיה קח עמ' 447.

שלא לעשות מלאכה לפני התפילה [ה:] - בדין זה נעסוק בסוגיה פ עמ' 379.

שלא יהא דבר חוצץ בין המתפלל לבין הקיר [ה:] - בדין זה נעסוק בסוגיה קכא עמ' 550.

"שתהא מיטתי נתונה בין צפון לדרום" [ה:] - בדין זה נעסוק בח"ב עמ' 464.

קביעת מקום לתפילתו [ו:] - בדין זה נעסוק בסוגיה קכב עמ' 553.

איסור תפילה אחורי בית הכנסת [ו:] - בדין זה נעסוק בסוגיה קכד עמ' 555.

דיני תפילה בציבור ותפילה בבית הכנסת [ח:] - בדין זה נעסוק בסוגיה קכח עמ' 567.

נחלקו התנאים מהו סוף זמן קריאת שמע של ערבית. רבי אליעזר סובר שזמן קריאת שמע של ערבית הוא בזמן שבני אדם הולכים לשכב לישון, שהוא עד סוף האשמורה הראשונה. רבן גמליאל סובר שזמן קריאת שמע של ערבית הוא בשעה שבני אדם שוכבים בשנתם, שהוא עד עלות השחר. חכמים נוקטים בשיטת ביניים ומתירים לקרוא עד חצות, וניתן להבין שיטה זו באחת משתי דרכים:

- א. חכמים מסכימים עם רבי אליעזר שזמן קריאת שמע הוא בשעה שבני אדם נשכבים במיטותיהם, אך הם סוברים שיש המאחרים ללכת לישון עד חצות.
- ב. חכמים מסכימים עם רבן גמליאל שזמן קריאת שמע הוא כל זמן שבני אדם שוכבים, אך הם עושים סייג לדין תורה.

הגמ' בדף ד: אינה מעלה את הדרך הראשונה כאפשרות, ומאמצת את הדרך השנייה בשתי ידיים. בדף ט. אומרת הגמ' שבני רבן גמליאל הסתפקו אם חכמים חולקים על רבן גמליאל והלכה כמותם, או שהם מודים לשיטתו, ואמרו עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה. על פי הגמ' בדף ד: חייבים לבאר שהספק של בני רבן גמליאל הוא אם הסייג של חכמים היה לאסור לקרוא קריאת שמע אחר חצות אפילו בדיעבד, או שהם קבעו שלכתחילה יש לקרוא קודם לכן. ענה להם רבן גמליאל שהם אסרו לדחות את קריאת שמע לאחר חצות לכתחילה בלבד, והוא מתיר אפילו לכתחילה. הגמ' [ח:] פוסקת כרבן גמליאל, ולכן לכאורה מותר לקרוא לכתחילה עד עלות השחר. כך מפרשים הרא"ש [סי' ט] והרשב"א [ב. ד"ה ולענין] את הגמ', וכך הם פוסקים להלכה.

תלמידי רבינו יונה [א. ד"ה וחכמים, ויש] מפרשים שחכמים אוסרים לקרוא קריאת שמע אחר חצות אפילו בדיעבד. יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה, וחכמים עקרו מצות קריאת שמע אחר חצות כדי לעשות סייג למצוה. רבן גמליאל חולק ולדעתו אין הבדל בין קריאה לפני חצות לקריאה אחר חצות, ומותר לקרוא עד שיעלה עמוד השחר.

נראה לפרש שתלמידי רבינו יונה מפרשים את ספקם של בני רבן גמליאל שלא על פי הגמ' בדף ד:.. לדעתם הם הסתפקו [וכך מפורש ברש"י ט. ד"ה רבנן פליגי עילוין] אם חכמים סוברים שזמן קריאת שמע מהתורה עד חצות, או שחכמים סוברים שהחיוב לקרוא לפני חצות הוא סייג מדרבנן. אם החיוב הוא רק סייג מדרבנן, הם רשאים להקל כדבריו כנגד שיטת חכמים.

הרמב"ם [פ"א ה"ט] פוסק: "אי זהו זמן קריאת שמע בלילה, מצותה משעת יציאת הכוכבים עד חצי הלילה. ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר יצא ידי חובתו, שלא אמרו עד חצות אלא כדי להרחיק אדם מן הפשיעה". פסק הרמב"ם קשה. מדוע הוא פוסק שלכתחילה קוראים עד חצות, והרי הגמ' פסקה שהלכה כרבן גמליאל? ניתן לפרש את פסק הרמב"ם בשתי דרכים:

- א. הרמב"ם פוסק כחכמים [יש שני הסברים כיצד הרמב"ם מפרש את הגמ'. רבי אברהם בן הרמב"ם (ברכת אברהם סי' לה) מפרש שרבן גמליאל אינו חולק על חכמים אלא מפרשם. הבית יוסף (סי' רלה סע' ג ד"ה אבל) מפרש, שהגמ' פוסקת כרבן גמליאל רק לגבי זמן קריאת שמע מהתורה, שהוא עד עלות השחר].

ב. הרמב"ם פוסק כרבן גמליאל, אך הוא מפרש, שחכמים אוסרים אפילו בדיעבד [כהבנת תלמידי רבינו יונה] ורבן גמליאל אוסר רק לכתחילה [כך מפרש הב"ח סי' רלה סע' ג ד"ה ולענין. עיין בפירוש המשנה (פ"א מ"א), שהרמב"ם פוסק בפירוש רבן גמליאל].

סיכום

נחלקו הראשונים בהסבר מחלוקת רבן גמליאל וחכמים, ובפסק ההלכה: הרא"ש והרשב"א סוברים שחכמים אוסרים לכתחילה לדחות קריאת שמע אחר חצות הלילה, ורבן גמליאל מתיר לקרותה לכתחילה עד עלות השחר, והלכה כרבן גמליאל. גם רבן גמליאל מודה שאסור לאכול, לשתות ולישון לפני שקורא קריאת שמע. תלמידי רבינו יונה סוברים שכולי עלמא מודים שלכתחילה קוראים בצאת הכוכבים. חכמים סוברים שבדיעבד ניתן לקרוא עד חצות, ורבן גמליאל סובר שבדיעבד ניתן לקרוא עד עלות השחר.

הרמב"ם פוסק שזמן קריאת שמע עד חצות, ואם עבר ואיחר קורא עד עלות השחר. יש מפרשים שהרמב"ם פוסק כחכמים, ויש מפרשים שהרמב"ם מפרש שחכמים אוסרים אף בדיעבד, ורבן גמליאל מתיר בדיעבד בלבד, והלכה כמותו.

הלכה

השו"ע [סי' רלה סע' ג] פוסק כרמב"ם, שלכתחילה יש לקרוא קריאת שמע לפני חצות. הביאור הלכה [ד"ה וזמנה] מביא שהשאגת אריה [סי' ד] דוחה את פסק השו"ע ופוסק כשיטת הרא"ש והרשב"א. הביאור הלכה פוסק שבשעת הדחק, כגון שהוא מלמד תורה לאחרים, יכול לסמוך על שיטת הרא"ש, ואינו צריך להפסיק לימודו כדי לקרוא קריאת שמע לפני חצות.